

Het karakter van Johan van Oldenbarnevelt

Een verkenning door de
historicus A.J. Veenendaal Sr.

Wie in het bekende portret van Van Oldenbarnevelt in Museum Flehite een zachtaardig man meent te herkennen, vergist zich. Een niet eerder gepubliceerde lezing van historicus Veenendaal geeft nader inzicht in het karakter van de landsadvocaat. Dit is mogelijk omdat de tekst in zijn archief bewaard bleef.

Standbeeld, gemaakt door Ingrid Mol, van de jonge Oldenbarnevelt bij het verlaten van zijn ouderlijk huis in Amersfoort; nu huis Bollenburgh, Muurhuizen 19^{ab}.
Foto: Gerard Raven.

Op 13 mei 2010, de sterfdag van Oldenbarnevelt¹, kreeg Amersfoort een tweede standbeeld van de landsadvocaat van Holland. Ontwerpster Ingrid Mol beeldde de jonge Oldenbarnevelt uit op het moment dat hij zijn ouderlijk huis Bollenburgh verlaat. Hij kijkt over de Zuidsingel naar het beeld van een leeuw: symbool voor de Nederlandse staat en voor zijn eigen toekomst als landsadvocaat. De toekomst is vastgelegd in het boek dat de leeuw onder zijn poot heeft: de Remonstrantie, die Oldenbarnevelt in 1618 ter verdediging van zijn beleid schreef.²

Terwijl er in Haarlem, Amersfoort, Rotterdam al standbeelden van hem waren, onthulde koningin Juliana er op 13 oktober 1954 eindelijk een in Den Haag.³ Aan de vooravond was er een bijeenkomst van de Vereniging 'Die Haghe' met als sprekers Dr. A.J. Veenendaal⁴ en Dr. J.W. Wijn.

¹ Hoewel de volledige achternaam Van Oldenbarnevelt luidt, wordt in navolging van de historische literatuur in dit artikel met Oldenbarnevelt volstaan. ² *De Stad Amersfoort*, 19 mei 2010. Zie voor het eerste standbeeld van August Falise uit 1911: J. Hovy, 'Oldenbarnevelts borstbeeld te Amersfoort', *Oldenbarnevelt*, IV (Haarlem 1970) 426-431. B.J.G. Elias, 'Flehite en het standbeeld van Johan

van Oldenbarnevelt', *Flehite* 11 (1979) 8-9. ³ J. den Tex, *Oldenbarnevelt* (5 dln, Haarlem 1960, 1962, 1966, 1970, 1972), IV, 420-423. ⁴ H.J.Ph.G. Kaajan, *Het archief van dr. A.J. Veenendaal Sr. 1901-1983 (1985)* (Rijksarchief in Zuid-Holland: 's-Gravenhage 1986) (toegang 3.20.79) I-XVIII. www.biografischportaal.nl/persoon/78881234

Veenendaal was directeur van het Bureau van de Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis; hij belichtte de grote staatsman als mens. Wijn van de Krijgskundige afdeling van de Generale Staf (tegenwoordig Nederlands Instituut voor Militaire Historie) schetste Oldenbarnevelts invloed op de krijgsbedrijven en op zijn relatie tot prins Maurits.

Hoewel er in 1954 al verschillende boeken over Oldenbarnevelt bestonden, ontbrak toen nog de biografie van Mr. Jan den Tex. Veenendaal verzorgde in diezelfde tijd de bronnenuitgave van de schriftelijke nalatenschap van Oldenbarnevelt. Bij dat werk moest hij zo objectief mogelijk annoteren. Daaruit leert men zijn oordeel over Oldenbarnevelt dan ook niet kennen.⁵ In de lezing blijkt hij een genuanceerde visie op Oldenbarnevelt te hebben. Hij adstrueerde zijn betoog aan de hand van de hem vertrouwde brieven van deze staatsman. Hierna volgt de tekst van Veenendaals voordracht, nu voorzien van een uitgebreide annotatie.

De lezing

Morgen zal H.M. de Koningin op de Lange Vijverberg het beeld onthullen van de man, die ooit door de grote Nederlandse historicus Robert Fruin is genoemd 'de grootste staatsman die ooit ons land bestuurd heeft, naast prins Willem, de grondlegger van onze staat, de stichter onzer republiek.'⁶ Door deze daad van koningin Juliana zal hij voor 't eerst gestempeld worden tot een nationale figuur, verheven boven de partijstrijd. Hij had tot nog toe slechts zijn borstbeeld te Amersfoort, de stad waar hij geboren is, en zijn standbeeld in een gevelnis van het stadhuis te Rotterdam, de stad waarvan hij 10 jaren pensiona-

ris is geweest. Maar hij miste, onverdiend, tot heden toe zijn beeld in Den Haag, het voornaamste terrein van zijn werkzaamheid, de stad waar hij als advocaat van Holland 32 jaar heeft gewoond en gewerkt.

Van morgen af zullen wij met de schepping van de beeldhouwer Wenckebach⁷ vertrouwd kunnen raken met de koele, harde trekken van de Advocaat, het langwerpige, scherpe gelaat, het hoge, intelligente voorhoofd. Wij zullen dan tevens kunnen beoordelen of het monument aesthetisch goed geplaatst is, of het in de schoonheid en de stemming van het Haagse stadsbeeld harmonisch is opgenomen. Wij kunnen nu al zeggen dat uit historisch oogpunt de plek zeker goed gekozen is. Oldenbarnevelt zal, zittend op zijn regentenzetel, de blik gericht houden, over de Vijver heen, naar de vergaderveertrijken van de Staten van Holland en van de Staten-Generaal, het terrein van zijn grootste triomfen, en tevens naar de plaats van zijn diepste nederlaag, de plek waar vóór de Ridderzaal het schavot stond opgericht, waar hij op 13 mei 1619 zo tragisch zijn einde vond. En op enkele honderden meters achter hem weten wij het huis, waar hij in zijn laatste levensjaren heeft gewoond.

Toen het Bestuur van de vereniging 'Die Haghe' mij uitnodigde om op de vooravond van de onthulling van zijn beeld te spreken over Oldenbarnevelt, voelde ik even de moeilijkheid van een nadere bepaling van het onderwerp. Een uiteenzetting van zijn gehele staatkundige werkzaamheid, leek me in de mij toegewezen tijd haast onmogelijk, het ophalen van de partijtwisten die tot zijn val geleid hebben of een betoog betreffende de rechtmatigheid of onrechtmatigheid van zijn proces, weinig gepast voor de gelegenheid.

Ik meende daarom niet beter te kunnen doen dan te trachten, vanavond een beeld op te roepen van de mens die Oldenbarnevelt was, van de persoonlijkheid van de man wiens in steen gehouwen gestalte wij morgen op de Vijverberg zullen kunnen bewonderen.

Wie zich tot zulk een taak zet, zal allereerst zoeken naar correspondentie van de historische persoon wiens karakter hij beschrijven wil. In vertrouwelijke brieven over dagelijkse en huishoudelijke aangelegenheden spiegelt zich het helderst het karakter van een mens af. Maar daar zit bij Oldenbarnevelt juist de moeilijkheid: de van hem bewaarde brieven zijn nòch zeer talrijk, nòch vertrouwelijk. Dat ze weinig vertrouwelijk zijn, is op zich zelf een trek van de persoonlijkheid van deze zeer sterke man, die zich zelf genoeg was en er geen behoefte aan had zich tegenover anderen te laten gaan. Dat ze niet zeer talrijk zijn, mag verwondering wekken bij een man van zo grote werkkraft, die 32 jaar lang advocaat van Holland geweest is en als zodanig leider van onze binnen- en buitenlandse politiek. De oorzaak daarvan ligt in het feit dat zijn papieren bij zijn gevangenneming op 29 augustus 1618 in beslag genomen zijn. Een commissie uit de Staten-Generaal en daarna de rechters hebben ervan gebruik gemaakt voor het opstellen van de acte van beschuldiging. Velen moeten erin gerommeld hebben, mogelijk om er voor henzelf compromitterende papieren uit te verwijderen. Van het weinige dat bewaard gebleven is, moeten we dan nog aftrekken de brieven die Oldenbarnevelt, de taak van de griffier overnemend, soms voor de Staten-Generaal opstelde. Ze zijn officieel van inhoud en toon en voor de kennis van de persoonlijkheid nauwelijks van waarde.

Over blijven dan de brieven die van Oldenbarnevelt alleen uitgingen, hetzij in zijn ambt van raadpensionaris, hetzij als particulier. De meeste ervan zijn gericht aan Nederlandse gezanten in het buitenland, voornamelijk in Parijs en te

Londen. Het is tekenend genoeg dat Oldenbarnevelt, door het overwicht van zijn provincie en door de kracht van zijn persoonlijkheid, het eigenlijk gewestelijke ambt gemaakt heeft tot een soort ministerschap van buitenlandse zaken van de gehele Republiek. De Nederlandse diplomatieke vertegenwoordigers in het buitenland schreven hun bijzonderste, hun geheimste inlichtingen niet aan de Staten-Generaal, maar aan de Advocaat. Omgekeerd kregen ze hun belangrijkste, hun geheimste aanwijzingen niet van de Staten-Generaal, maar van hem. Naast deze belangrijkste groep is er dan nog een klein aantal brieven van Oldenbarnevelt aan vreemde diplomaten, aan Nederlandse magistraten, aan vrienden en familieleden en aan particulieren.

Bij het schrijven van zijn brieven was Oldenbarnevelts werkwijze als volgt. Hij stelde eigenhandig een concept op, liet het door een klerk overschrijven, ondertekende het net-exemplaar, dat de deur uitging, terwijl het concept of de minuut bewaard bleef. Een enkele maal schreef hij zijn brieven eigenhandig, geheel zonder tussenkomst van zijn klerk. Deze laatste zijn uit de aard der zaak het best leesbaar. De bewaarde minuten daarentegen zijn berucht om hun onleesbaarheid. Het zijn echte kladden, haastig neergepend, vol doorhalingen, veranderingen, aanvullingen op de rand van de bladzijde. Voor zijn klerken (en voor de latere historici) kende Oldenbarnevelt geen medelijden. Zij moesten (en moeten) maar zien, eruit wijs te worden.

Aan deze vrij karige verzameling brieven kunnen we om Oldenbarnevelt in zijn karakter te leren kennen, nog toevoegen de Remonstrantie⁸ die hij in 1618 tot zijn verdediging voor de Staten-Generaal van Holland opstelde, en onmiddellijk door de druk verspreide. Dit is een uitermate

⁵ A.Th. van Deursen, 'Het ambacht van bronnen uitgeven. A.J. Veenendaal Sr.', *Theoretische geschiedenis*, jrg. 27, nr. 4 (december 1990) 433-445; 435. ⁶ R. Fruin, *Tien jaren uit den Tachtigjarige oorlog* (Dieren 1984) 53. ⁷ Ludwig Oswald

Wenckebach (1895-1962), beeldhouwer, kunstschilder e.d., sinds 1936 buitengewoon hoogleraar aan de TH Delft voor onderwijs in boetseren en beeldhouwen.

⁸ *Remonstrantie aen de Hooge ende Mogende Heeren Staten van de landen van Hollandt ende West-Frieslandt* ('s-Gravenhage 1618).

belangrijk stuk, waarin hij zijn hele leven en werkzaamheid overziet en waarin hij ook particuliere aangelegenheden aanroert.

Toen ik me dan tot de taak gezet had, uit dit materiaal een beeld te vormen van Oldenbarnevelts persoonlijkheid, bleek me al gauw dat ik eigenlijk niet veel anders kon doen dan de klassiek geworden karakteristiek te bevestigen, die Fruin van hem gegeven heeft in zijn *Tien jaren*, dat ik er hoogstens een enkel trekje aan zou kunnen toevoegen, maar er niets wezenlijks aan zou kunnen veranderen. Deze karakterbeschrijving van Fruin uit 1857 lijkt me nog steeds onovertroffen. Met onfeilbare historische intuïtie heeft Fruin uit daden, uit de beoordelingen van tijdgenoten en uit de weinige uitlatingen van Oldenbarnevelt zelf waarover hij beschikte, zijn karakter afgeleid. Op Rembrandtieke wijze plaatst hij donker naast licht. Met woorden als in steen gehouwen zet hij Oldenbarnevelt voor ons: ‘Hij was een man van voorbeeldige moed en volharding, die op het doel, dat hij zich na rijp beraad gekozen had, onversaagd afging, door geen tegenspoed afgeschrikt, door geen voorspoed tot roekeloosheid verlost. Koelbloedig en streng; een man die zich zelve en zijn krachten gevoelde, hoogmoedig boven zijn eigenzinnig, en toch behendig in het leiden van vergaderingen waarin hij de plaats van dienaar bekleedde, en wier zelfgevoel licht geraakt werd. Eerlijk, en toch niet onbaatzuchtig; zijn eigen voordeel zoekend, terwijl hij de belangen des lands behartigde. Een goed patriot, zoals hij, op het punt van te sterven, zich nog beroemde; maar die het heil des lands onafscheidelijk achtte van de belangen zijner partij en van zijn eigen gezag. Een man die niemand onverschillig liet, die aan sommigen dwepende bewondering en gehechtheid inboezemde, anderen met afkeer en bitter hart vervulde. Het toonbeeld van de oud-Hollandse regent, met velerlei gaven van verstand en gemoed toegerust, die men niet kan nalaten te bewonderen.’⁹

Zoals ik zei, ik kan aan deze karakterschets, hoe algemeen ook gehouden, niets verbeteren. Ik kan alleen proberen aan het beeld op enkele plaatsen wat meer reliëf te geven door de schets hier en daar wat op te kleuren en soms wat aan te vullen. Ik zal me daarbij, als niet ingewijd in de geheimen der grafologie niet baseren op Oldenbarnevelts handschrift, maar het is in dit verband misschien toch niet ondienstig, enkele lekenopmerkingen daarover te maken.¹⁰ De opvallendste eigenaardigheid ervan is dat de letters zeer klein zijn, hoekig, hard en scherp. Een ander opvallend kenmerk is dat elk woord een afzonderlijk geheel is, in één trek geschreven, zonder de pen één ogenblik van het papier te lichten; zelfs in de langste woorden zal men niet de geringste onderbreking in de voortgang van het schrijven ontdekken. Het eind van de woorden is zonder enige zorg behandeld; de uitgang en wordt steeds afgekort tot een enkel haaltje naar beneden. In de minuten ontaardt deze gewoonte tot een soort stenografie, zo sterk, dat een woord als worden alleen bestaat uit een leesbare w, gevolgd door een haal die de rest van het woord moet voorstellen. Een staaltje van Oldenbarnevelts handschrift vindt u op de foto die ik in de pauze voor U ter inzage zal leggen.

Een trek die Fruin onvermeld heeft gelaten, maar die juist uit de brieven sterk naar voren komt, is zijn moedertaal. Alleen als het beslist niet anders kon gebruikte hij het Frans, bijvoorbeeld in de brieven aan Franse of Engelse staatslieden, die het Nederlands niet machtig waren. Tegenover Duitsers nam hij die moeite niet; zij werden verondersteld onze taal te verstaan. Nederlanders die hem in het Frans schreven, beantwoordde hij onveranderlijk in het Nederlands. Het begon toen al onder de Nederlandse patriciërs tot de goede

⁹ Fruin, *Tien jaren*, 53. ¹⁰ Later verscheen een grafologische studie: E. van Hall-Nijhoff, *Tien politici. Hun handschrift- hun handelingen* (Amsterdam 1963) 82-92.

toon te behoren, in conversatie en correspondentie het Frans te gebruiken. Onze gezant te Parijs, François van Aerssen¹¹ en zijn opvolger Gideon van Boetzelaer, Oldenbarnevelts vriend de graaf van Culemborg¹², zijn schoonzoon Cornelis van der Mijle¹³, zijn eigen zoon Willem¹⁴, schreven gewoonlijk in het Frans. Oldenbarnevelt deed aan die gewoonte niet mee, maar antwoordde altijd in gewoon Hollands. Hij was dus wel uit ander hout gesneden dan één van zijn opvolgers van een eeuw later, Antonie Heinsius¹⁵, die de hoffelijkheid zo ver meende te moeten drijven dat hij in het Frans gestelde brieven van Hollanders ook in het Frans beantwoordde, ook in zijn taalgebruik, Hollander tot in merg en bloed. Dat wil niet zeggen, dat hij een angstvallig purist was. De stadhuishoorden van Franse afkomst die in de ambtelijke stijl van die tijd waren ingeslopen, gebruikte hij zonder bezwaar.

Stellig was dit voor Oldenbarnevelt een principieel punt, waarbij gevoel van eigenwaarde en nationale fierheid in het spel waren. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een eigenhandig verslag dat hij heeft opgesteld van de onderhandelingen over het Bestand in 1608 en 1609. Op 1 Februari 1608 kwamen in Den Haag vijf afgevaardigden van de Aartshertogen te Brussel, namelijk Spinola¹⁶, Mancicidor¹⁷, Richardot¹⁸, pater Nijen¹⁹ en Ver-

reycken²⁰. Van deze vijf waren alleen de twee Aartshertogen Nederlandstalig. Spinola was, zoals U weet van Italiaanse, Mancicidor van Spaanse afkomst, Richardot was een Bourgondiër. Maar dit was voor de Noordnederlandse afgevaardigden geen reden om in de begroetingen en besprekingen het Frans te gaan gebruiken. Oldenbarnevelt vermeldt in zijn verslag uitdrukkelijk dat de begroeting gedaan werd ‘in onse spraecke’. Wat zich op de zesde dag van de besprekingen afspeelde, zal ik U voorlezen in Oldenbarnevelts eigen woorden: ‘Daerna zeyde Richardot: ‘Mijne Heeren, Sijne Ex[cellenti]e²¹ ende wij begeren bij forme van courtoisie, dat U believe dat men dese handelinghe mach houden in de Fransche spraecke.

Wij seyden daerop, dat onse last was, de handelinghe in onse spraecke te doen ende dat tselve wel nodich was, terwijl alle de provintiën van die spraecke waren ende tselve van de andere zijde (d.w.z. de Spaanse zijde); dat men gelooffden dat Sijne Ex[cellentie] ende den heer Mancicidor zoe goet behaghen in de Nederlantsche als France spraecke hadden, dat den heer President die wel verstonde, en de heeren Neyen en Verreycken beyde Brabanders waren, in de spraecke opgevoet.

Sij zeyden bij courtoisie tselve te begeren; dat

¹¹ François van Aerssen (1572-1641), agent van de Republiek in Frankrijk 1598, ordinaris ambassadeur 1609. ¹² Floris II graaf van Pallandt, heer van Culemborg (1577-1639).

¹³ Cornelis Adriaensz. van der Mijle (1578-1642), raad van prins Maurits 1603, extraordinaris ambassadeur naar Frankrijk en Venetië 1609-1610, Frankrijk 1610, 1614, lid van de Ridderschap van Holland en West-Friesland 1614, was door zijn huwelijk in 1603 met Maria van Oldenbarnevelt (1583-1657) schoonzoon van Oldenbarnevelt. ¹⁴ Willem van Oldenbarnevelt (1592-1634), ritmeester in Staatse dienst, gouverneur van Bergen op Zoom 1617-1618. Hij vluchtte in 1623 na een mislukte aanslag op prins Maurits naar de Zuidelijke Nederlanden, waar hij Rooms-katholiek werd en in Spaanse dienst trad. Zie: H.J.Ph.G. Kaajan, ‘Mythen en waarheid rond Willem van Oldenbarnevelt na 1623’, Eef Dijkhof en

Michel van Gent (red.), *Uit diverse bronnen gelicht. Opstellen aangeboden aan Hans Smit ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag* (Den Haag 2007) 203-216. ¹⁵ Anthonie Heinsius (1641-1720), raadpensionaris van de Staten van Holland en West-Friesland 1689-1720. ¹⁶ Ambrosius Spinola (1569-1630), opperbevelhebber van het Spaanse leger in de Nederlanden. ¹⁷ Don Juan Mancicidor (? - 1618), Spaans diplomaat, gezant naar de Republiek. ¹⁸ Jean Grusset, genaamd Richardot (1540-1609), eerste minister van de Aartshertogen van Oostenrijk, agent naar de Republiek. ¹⁹ Jan Maertensz. Neijen (ca. 1569-1612), commissaris-generaal der Franciscanen, biechtvader van de Aartshertogen en gezant naar de Republiek. ²⁰ Lodewijk Verreycken (1552-1621), eerste secretaris van Staat van de Aartshertogen van 1583-1619, agent en gezant naar de Republiek. ²¹ Bedoeld: Spinola.

zij wel wisten, dat wij privilegie hadden van nyet te handelen dan in onse sprake, maer dat tselve was jegens ende mitten princen te handelen, dat hyer nyet en was, ende zoe zulk ware, en zouden gheen swaricheyt maken. Ende zoe zij urgeerden, zeyden wij uuyterlijck gelast te wesen henlyuden François te laten spreken ende schrijven, wij Nederlantsch, ende²²

Zo onbuigzaam verdedigde Oldenbarnevelt (want we kunnen er zeker van zijn dat hij hier de stuwende kracht en de woordvoerder was) het recht van zijn moedertaal in een bespreking, die ik voor het gemak even een Belgisch-Nederlandse conferentie wil noemen.

Nog meer dan in zijn schrift en in zijn taal, ver-raadt een mens zich in zijn stijl. Oldenbarnevelts stijl is van een harde redelijkheid, kortaf, echt op de man af, zonder mooie woorden, vrij van alle fraseologie. Tekenend voor hem is het volgende geval. In 1614 ging Gideon van Boetzelaer, heer van Langerak²³, als ambassadeur naar Parijs. Hij was een nieuweling in de diplomatie, voelde zich in zijn nieuwe positie nog wat onzeker. Hij stelde een uitvoerige vragenlijst op waarvan hij aanwijzingen vroeg, hoe zich te gedragen in zijn toekomstige functie. Hij wilde in zijn brieven naar Den Haag graag goed voor de dag komen, en daarvoor was een van de vraagpunten of Oldenbarnevelt hem niet een paar goede modellen kon leveren van diplomatieke stijl om zijn brieven volgens dat voorbeeld op te stellen. Ik lees U de vraag van Langerak en het ironische antwoord van Oldenbarnevelt voor; ze zijn waarlijk onthullend voor de twee karakters.

Langerak's omslachtige vraag: 'Item ende

principalick van mijn heere Van Barnvelt te ver-suicken een formulier ofte copie voor de beste, clouckste, wijste ende wel gecoucheerde depe-schen, bij eenige voorgaende ambassadeurs gedaen, om daerna te mogen reguleren, ten meesten dijnste van de landen ende tot mijne meeste reputatie.'

Oldenbarnevelts laconieke antwoord: 'Is onnodich; die waerheyt in 't cort van tgeene van importantie is, zal wel voer goede stijle aengenomen worden.'²⁴

Een realist, wars van fraseologie, zo was hij. Maar aan één soort frasen was hij verknocht, namelijk aan de rijkste vormen van de titulatuur. Hij gaf ieder het volle pond van de titels die hem toekwamen. In de vlug geschreven minuten van zijn brieven vergat hij toch nooit de slotformule volledig op te nemen, die mutatis mutandis luidde: 'Ende hiermede, edele, gestrenge, vrome, wijse, voorsienige, seer discrete heer, bidde ic Godt den Heer Almachtich Uwe E[del] G[estrenge] in voorspoed en gesontheit te houden in zijn heijlighe bewaringe'. Deze formule, waarin fijne nuances voorkwamen naar gelang van de rang en stand van de geadresseerde, liet hij nimmer aan zijn klerk over.

Deze voorliefde voor titulatuur staat stellig in verband met zijn parvenu-achtig streven om van adel te zijn. Het is merkwaardig, maar waar: deze grote leider van een Hollandse koopliedenregering wilde geen burgerman zijn, maar edelman, landjonker. In de Remonstrantie van 1618, die ik al noemde, verklaart hij: 'gebooren te sijn in de stadt Amersfoort ... zijnde van vaders zijde van Oldenbarnevelt, een oudt adelijck geslacht, ghecomen

van ouders tot ouders, echt ende recht. Welcke van Oldenbarnevelt(s) over ettelijcke hondert jaren, op landt- ende quartierdaghen ... van de ridderschap van de Veluwe althijts verschreven ende ghecompareert zijn, als sij noch huijden ten dage doen. Van mijn sa[liche] moeders zijde, ben ick echt ende recht gecomen van het oude geslacht Amersfoort, bij verloop van tijdt, naer haer partagie genaemt Wede, mede een oudt adelijck gheslacht, die tusschen drie ende vierhondert jaren gheleden ... onder de voornaemste riddersen zijn bekend.'²⁵

U hoort het: Oldenbarnevelt leek zelf overtuigd van zijn adelijke afkomst. Hij zette een historicus-genealoog²⁶ aan het werk om zijn verwantschap met de Veluwe, inderdaad riddermatige, Oldenbarnevelts aan te tonen. Deze verwantschap is op zijn minst twijfelachtig. Historisch onderzoek heeft niet anders kunnen aantonen dan dat hij afkomstig was uit een stand van gegoe-de landbouwers en veehouders.²⁷ Hoe zei Fruin het ook al weer: 'Hoogmoedig boven zijn afkomst en stand.'

In overeenstemming met zijn vermeende adeldom is het feit dat hij zijn steeds aangroeiend vermogen nimmer belegde in koopmansonderne-mingen maar alleen in grondbezit, in huizen, met deze uitzondering alleen dat hij enkele aandelen bezat in de Oostindische Compagnie, in de oprichting waarvan hij zulk een groot aandeel had genomen: In zijn Remonstrantie zegt hij het zelf zo: 'In negotiatie²⁸ en hebbe ick niet ghedaen, wesende het ghebruyck van mijn voor-ouders

gheen gheldt te avonturen dan daer de ploech gaet. Doch in de groote generale Oost-Indische Compagnie (die ick met vier jaren moeghen ... hebbe helpen dressereren, omme te doen) hebbe ick ghevancheert ... omme gehouden te worden, niet alleen voor raden, maer oock eenichsins gelden.'²⁹

Grootgrondbezitter dus. Dat was hij al sinds zijn huwelijk met Maria van Whede³⁰ in 1575. Zij was, ofschoon van onwettige geboorte, een schat-rijke Delftse erfdochter, uit een familie die zeer gegoed was in Zuid-Holland. Typisch is weer de wijze waarop Oldenbarnevelt dit vertelt in zijn Remonstrantie: 'In 't jaer '75 houde ick mijn huys-vrouwe. Ick hadde behaghen in de persoon; te meer mits tghene mij promptelijck voor doot³¹ gepresteert werde, neffens vaste hoope van ver-meerderingh ende verbeteringh.'³²

Men ziet het: ter wille van haar goed stapte de 28-jarige jongeman gemakkelijk heen over wat hij zelf noemde: een defect in de geboorte van zijn vrouw. Zij bracht ten huwelijk mee: de heerlijkhe-den Den Tempel (boven Rotterdam) en Groenevelt (bij Delft) en veel landerijen in Zuid-Holland. Maar Oldenbarnevelt is erin geslaagd, gedurende zijn leven dit bezit onmetelijk uit te breiden. Hij kocht nog drie andere heerlijkheden, namelijk Stoutenburg (nu Leusden bij Amersfoort), Berkel (in Zuid-Holland) en Gunterstein (aan de [Utrechtse] Vecht). Hij verwierf groot landbezit in de kop van Noord-Holland, bij Amersfoort en in West-Brabant. Hij nam deel aan grote inpolderin-gen. In Den Haag bezat hij eerst een huis in de

²² Tijdens zijn lezing citeerde Veenendaal uit: M.L. van Deventer, *Gedenkstukken van Johan van Oldenbarnevelt en zijn tijd*, III (Den Haag 1865) 168-172. Omwille van de betrouwbaarheid van de tekst worden de transcripties van Veenendaal opgenomen. Zie: *Johan van Oldenbarnevelt. Bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie II*, 1602-1613, uitgegeven door A.J. Veenendaal (Rijks Geschied-

kundige Publicatiën, Grote serie nr. 108 (RGP 108) ('s-Gravenhage 1962) 178. ²³ Gideon van Boetzelaer (1569-1634), kapitein in het Staatse leger, stedevoogd van Loe-vestein en Woudrichem, ordinaris ambassadeur in Frankrijk 1614. ²⁴ *Johan van Oldenbarnevelt. Bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie*, III, 1614-1620, uitgege-ven door A.J. Veenendaal (RGP 121) ('s-Gravenhage 1967) 4.

²⁵ *Remonstrantie*, 19-20. ²⁶ Pieter Cornelisz. Bockenberg (1548-1617), door bemiddeling van Oldenbarnevelt in 1591 door de Staten van Holland en West-Friesland en de Staten van Zeeland benoemd tot geschiedschrijver van Holland en Zeeland. Er bestaat zelfs een drieluikje, dat de voorname afkomst van Oldenbarnevelt moest aantonen. Zie: Ph. Maarschalkerweerd, 'Een drieluikje van Johan van Oldenbarnevelt?', *Flechte*, jrg. 24, nr. 1/2 (mei 1994) 4-10. ²⁷ *Johan van Oldenbarnevelt. Bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie*, I, 1570-1601, uitgegeven door S.P. Haak (RGP

80) ('s-Gravenhage 1934), XXX-XXXI. ²⁸ Handelsonder-nemingen. ²⁹ Remonstrantie, 41. ³⁰ Moet zijn Maria van Utrecht (ca. 1552-1629). Maria van Weede was een dochter van Johan van Weede, grootvader van Oldenbarnevelt. ³¹ Bruidschat. ³² *Remonstrantie*, 22-23. ³³ Waar in 1954 de meubelzaak van Gescher en Kemper stond. Inmiddels eigen-dom van H&M. J. den Tex, 'Het huis van Oldenbarnevelt in de Spuistraat', *Jaarboek Die Haghe* 1953, 156-169. J.C. Kort, 'Matenese's huizen in Den Haag', *Dijkhof en Van Gent, a.w.*, 245-252.

Spuistraat³³; daarna kocht hij een groot huis aan het Lange Voorhout, dat tegenwoordig het middestuk vormt van het Ministerie van Financiën.³⁴ Op het laatst van zijn leven kocht hij nog een landhuis bij Loosduinen. Hij had er genoeg in zijn huizen voortdurend te verbouwen, de tuinen aan te leggen. Bouwen en planten bleef tot het laatst toe de hartstocht van zijn leven.³⁵

Wij komen hier op de zwakste zijde van Oldenbarnevelts karakter: zijn felle, nooit aflatende geldzucht. De vraag ligt voor de hand: is hij eerlijk aan zijn groot fortuin gekomen? Zijn vijanden (men weet het) beweerden van niet en konden geen andere verklaring voor zijn rijkdom³⁶ vinden dan 'de pistoletten van 't verraad'.³⁷ Het is wel zeker dat Oldenbarnevelt zijn ontzaglijke vermogen niet heeft kunnen opbouwen uit zijn betrekkelijk laag traktement als advocaat van Holland en uit de emolumenten van zijn ambt van grootzegelbewaarder en stadhouder van de lenen van Holland. Maar er is een andere verklaring mogelijk. Het laatst van de 16^e en het begin van de 17^e eeuw was een tijd van ongehoorde economische expansie in Holland. De rijkdom barstte aan alle kanten uit. De handel bracht enorme kapitalen in het land, die voor een deel belegd werden in grondbezit. De grondprijzen stegen, de landbouw bloeide. Wie rijk was (en dat was Oldenbarnevelt

sinds zijn huwelijk) werd gemakkelijk rijker. En het is zeker dat Oldenbarnevelt zijn landerijen niet beheerde met de nonchalance van de adellijke landjonker, maar met de efficiency van de zakenman. Familieleden stelde hij tot rentmeesters aan van zijn ver uit elkaar gelegen bezittingen. Hij liet zich steeds grondig op de hoogte houden van de toestand zijner landerijen; als zijn staatkundige beslommingen het maar even toelieten, inspecteerde hij ze persoonlijk. Hij zag niet op tegen dwangmiddelen tegen achterstallige pachters, hij voerde processen, hij verkocht soms met grote winsten, hij maakte op weinig sympathieke maar niet bepaald oneerlijke wijze geld uit min of meer toevallige aanspraken. Kortom hij haalde eruit wat er in zat.

Het is deze onbetwistbare geldzucht die Oldenbarnevelts jongste biograaf, Theun de Vries, het harde oordeel in de pen heeft gegeven: 'In geldzaken een bekrompen en huichelachtige duisterling, als een Hollander maar zijn kan'.³⁸ Is dit billijk? De ontzaglijke verdiensten die Oldenbarnevelt zich verworven heeft voor 's lands geldmiddelen, worden hier met één strek weggevaagd. Hoeveel evenwichtiger is het oordeel van Fruin, dat ik U straks aanhaalde en waarin licht en donker evenrediger zijn verdeeld: 'Eerlijk en toch niet onbaatzuchtig, zijn eigen voordeel zoekend,

terwijl hij de belangen des lands behartigde.'

Een democraat was, zoals U weet, Oldenbarnevelt allerminst. Ideaal was voor hem de aristocratische regeringsvorm van de Statenvergadering. Ging het tussen monarchie en democratie, dan verdiende de monarchie de voorkeur. Het was beter verkeerd dan verknecht te zijn, verklaarde hij nog voor zijn rechtters. De oproerigheid van wat hij 'de gemeente' noemde, boezemde hem afschuw in. Dat wil niet zeggen dat hij het volk niet kende, of er zich voor afsloot. Hij kende ze goed, de Hollandse boeren, de vissers, de zeelui, de handwerkers. Voor zijn ondergeschikten was hij een goed meester. Voor zijn pachters was hij niet ongenaakbaar. Zie hier een briefje van een boer uit Noord-Holland: 'Eersaeme heer Berrendevelt, weet als dat ick Cornelis Pieters, wonende op de Sijp in die Penninmeesters huis bij de Slickerdick, als dat ick u geschreven hadde om u lant dat in die Nieuwe Waert leit ... ende wil die van u geern hueren altermael ende u seer wel betaele ... wilt mij wederom schrijve waervoor gij 't geve wil, want wij veer van malcander wone ... , ende ick hebbe op u lant seer wel gepast, ofte 't mij selve toecomt, ende die elf morgen cool begint weer wat te ontspruiten, want sij schier uitgevroren was, doch wil mijn schrijven te besten houwe. Blijft hiermede Godt bevolen. Anno 1616, den 8^{en} april. Bij mij Cornelis Pieters.'

Oldenbarnevelt antwoordde daarop enigszins uit de hoogte, maar niet onvriendelijk. Men kan er uit zien hoe hij zich ook met de bijzonderheden van landbouw bemoeide.

'Goede vriend, Ick hebbe van u ontfanghen twee brieven, die leste gisteren van den 8^{en} april. Voer antwoordt zijn ick tevreden dat ghij mijne vijfthien margen, mijne twee thien margen ende

Concept-antwoord van Johan van Oldenbarnevelt op brief van Cornelis Pieters, 11 april 1616.

Nationaal Archief: Archief van de familie Van Oldenbarnevelt, 1510-1705, inv.nr. 416.

vierdalff margen voer die lopende jaer zult gebruycken, te weeten mit schaepen ofte andere beesten weyen ten oerbaer, ende zult voer pacht betalen als wij zullen accordeeren ... Aengaende die elff margen mit coel besayet, vinde ick goet dat noch voor twyntich daghen in gesien wordt wat daervan worden zal, men moet ten besten hoepen; wilt in alles den oerbaer doen. Waermede ick u God den Heere bevele. Uuyt Den Haghe den 11^{en} april 1616.³⁹

Het regeren zat Oldenbarnevelt in het bloed. Als vrijwel alle grote staatslieden was hij heerszuchtig. Zijn oogopslag was streng en gebiedend, zijn hoge gestalte imponerend. In de brieven die hij schreef aan onze gezanten in het buitenland, aan Caron⁴⁰ in Londen, aan Aerssen en Langerak

34 Nadat het Ministerie van Financiën dit pand in 1975 had verlaten, kwam het in gebruik bij de Raad van State. 35 Uitgebreid: Haak, Inleiding, RGP 80, XXXI-XXXV. Betty Karreman, 'Bezittingen', Den Tex, *Oldenbarnevelt*, IV (Haarlem 1970) 40-62. Voor aanvullingen en correcties: J. Hovy, 'Het grondbezit van de familie Oldenbarnevelt in de Birkst onder Soest', *Fleहित: tijdschrift voor verleden en heden van Oost-Utrecht*, jrg. 6, nr. 2 (mei 1974) 19-20. J.D.H. van der Neut, 'Enige aantekeningen over het land van Oldenbarnevelt in de Birkst en over het geboortehuis van Johan van Oldenbarnevelt', *Fleहित*, jrg. 7, nr. 2 (september 1975) 18. Gerard Raven, 'Een Amersfoortse heer in Hoogland; de landerijen van Johan van Oldenbarnevelt', *De Bewaarsman; tijdschrift van de Historische Kring Hoogland*, jrg. 15, nr. 2 (2009) 39-45. H.J.Ph.G. Kaajan, Inleiding, *Het archief van de familie van*

Oldenbarnevelt (1449) 1510-1705 (Rijksarchief in Zuid-Holland 1987) noten 40-43, 54. 36 Op 19 februari 1960 hield Veenendaal voor het Haags Historisch Gezelschap een lezing over 'Oldenbarnevelts rijkdom'. Zie: Archief Veenendaal, inventarisnummer 229. C.J. Zandvliet, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw. Kapitaal, macht, familie en levensstijl* (Amsterdam: Rijksmuseum 2006) 318-319. Oldenbarnevelt stond op de 186^e plaats. 37 Uitgebreid hierover: J.J. Poelhekke, *Het verraad van de pistoletten?* (Amsterdam 1975). J. den Tex, 'Een ballon doorgeprikt'. Polemie met J.J. Poelhekke over diens verhandeling *Het verraad van de pistoletten?*, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jrg. 89 (1976) 50-56. Met antwoord van J.J. Poelhekke, 56-59. 38 Theun de Vries, *Oldenbarneveldt* (Den Haag 1937/1940) 209.

39 RGP 121, 173. 40 Noël de Caron (ca. 1550-1624), agent in Engeland 1591, ordinaris ambassadeur in Engeland 1609.

41 Pieter Cornelisz. van Brederode (ca. 1558-1637), agent in Duitsland 1602.

in Parijs, aan Brederode⁴¹ in Duitsland, valt de gebiedende toon op. Hij spreekt als de meester. Deze epistels zijn opgebouwd uit wendingen als de volgende: 'Let wel op dit of dat. Wilt de goede hand daaraan houden. Wacht u wel van dit of dat te doen. Adviseert (d.i. bericht) bij alle recessie.'

Van vertrouwelijkheid is zelfs nauwelijks sprake in de brieven waarvan men die het eerst verwachten zou, namelijk in die aan zijn familieleden, zijn vrouw, zijn zoons en schoonzoon, zijn broer. Er zijn er een aantal bewaard gebleven, maar ze zijn even kortaf, koel en zakelijk als de andere. Ook tegenover zijn vertrouwste verwanten liet hij zich niet gemakkelijk gaan. De aanspreking boven deze brieven is merkwaardiger wijze steeds in het Frans: Ma femme, mon fils, mon frère; de rest is in het Nederlands. Ik houd dit eenvoudig voor een poging om zijn gevoelens te verbergen, een soort van eufemisme. Wij gebruiken een eufemisme, eveneens bij voorkeur een Frans woord, om een anders gevoelens niet te kwetsen. Een attaque komt nu eenmaal minder hard aan dan een beroerte, voremen klinkt minder cru dan welk Nederlands woord ook voor dit begrip. Oldenbarnevelt paste hetzelfde middel toe in omgekeerde richting, niet om een anders gevoelens te ontzien, maar om zijn eigen gevoelens te verbergen. Het is zeer waarschijnlijk dat hij eigenlijk van aard emotioneel was. Maar hij wist zijn gevoelens gewoonlijk volkomen te verbergen. Zie hier een staaltje van een brief aan zijn vrouw, geschreven uit Bergen op Zoom, waarheen hij zich in 1609, met de Staten-Generaal had verplaatst, voor de onderhandelingen over het Bestand. In zijn nuchtere zakelijkheid doet het briefje bijna komisch aan: 'Ma femme, Naedat wij op 't water grote tempeest en onweeder hadden gehad, zijn wij den vierden dach nae ons vertreck alhier gecomen. Wij zijn wel gelogeert bij den gouverneur van dese stadt ende zijn noch alle te zaem wel te passe; hoepe dattet van gelijcken mit u ende den onsen is. Van der Mijle oock in de passe. Ick hebbe hier tijdingh ontfangen van Paris,

inhoudende dat onze zoen Willem mede wel te passe is. Wilt goede ordre jegens dieven ende brant houden. Gruet alle onse kinderen, en blyef God den Heer Almachtich bevolen. Uyt Bergen op Zoem den 14 martii 1609. 't Is noch onsecker off men vorder gaen zal ofte nyet'⁴²

Van zijn vier kinderen bezorgde zijn jongste zoon Willem hem de meeste zorgen. Het was een wilde jongen, voor zijn opvoeding gestuurd naar Parijs, waar hij niet bepaald een ingetogen leven leidde. Hoe zijn vader hem behandelde kunnen we enigszins afleiden uit het volgende briefje: 'Mon filz, Op uwe begeerte heb ick goetgevonden, dat ghij bij mij tot Antwerpen zult komen, ende zult u reyse neemen volgende de ordre van den heere Aersens, ende zult u draghen als geapointteert eedelman van den Coninck, u wachende van eenich schandael opte wech te gheven ende uwe reyse vorderende in alle mogelijke diligentie, mitte beste ordre en en mesnagie.⁴³ Vale. Uuyt Berghen den 20^{en} martii 1609.'⁴⁴

Als men zulke dingen leest, moet men Fruin gelijk geven: Een man die men niet kan nalaten te bewonderen, maar die men niet zal beminnen. Oldenbarnevelt was zeker niet wat men in de wandeling een sympathiek mens noemt. Hij was uit het zeer harde hout, waaruit grote staatslieden gesneden worden.

En toch deze harde, strenge, onbeminlijke, heerszuchtige en geldzuchtige man heeft op de dag vóór en op de ochtend van zijn terechtstelling twee brieven aan zijn familie geschreven van grote menselijke eenvoud en zuiverheid, documenten van menselijkheid zoals wij er niet veel in onze taal hebben. Het is bekend dat Oldenbarnevelt het bericht van zijn doodvonnis, dat hij volstrekt niet verwacht had, ontving met een bewonderenswaardige kalmte. Zijn twee laatste brieven getuigen van dezelfde beheerstheid. Geen tranenrijk zelfbeklag, geen beschuldiging van anderen, een eenvoudige verklaring van onschuld en een afscheid. Een laatste

⁴² RGP 108, 300. ⁴³ Zuinigheid, een typisch woord van Oldenbarnevelt, volgens Veenendaal. ⁴⁴ RGP 108, 301.

gedachte is nog voor de knecht die hem in zijn gevangenschap had verzorgd. En het is opvallend, voor 't eerst zijn opschrift. Boven de eerste staat zonder een woord Frans in het Nederlands: 'Seer lieve ende beminde huysfrouwe, kinderen, swagers ende kintskinderen.'⁴⁵

Het tweede briefje moge ik u in zijn geheel voorlezen: 'Seer lieve huysfrouwe ende kinderen. Het gaat met mij ten eynde. Ik zijn deur Godes genade wel gerust. Ick hope dat ghijlyuden van gelijcken zult wezen ende alles met onderlinge lieffde, eenigheyt ende vrede helpen overwinnen, als ick op het allerhoogste voor mijn leste bede zijn biddende. Jan Vrancken⁴⁶ heeft mij veel jaren wel ende getrouwelijk gedient, oock in dese mijne afflictie, ende zal ten eynde toe bij mij blijffven. Hij behoort U gerecommandeert te wesen, omme hem, zoo bij U zelve als anderen, te helpen vorderen tot een goede conditie. Ick bidde Uluyden hetzelve te doen. Ik hebbe Zijne P[rinselijke] Ex[cellentie] doen bidden, dat hij U mijn zonen ende kinderen, zoude willen in goede gratie houden; daerop mij genadelijck geantwoort is, dat zoolange ghij wel doet, zulkcx geschieden zal. Ik recommandere u tselve in de beste forme ende bevele U allen in Godes heylige bewaringe. Cust malcanderen ende alle mijne kintskinderen voor de leste mael in mijnen naem ende vaert wel. Uyt die camer der droeffnisse, den 13^{en} mey 1619.

Uwe zeer lieve man ende vader. Johan van Oldenbarnevelt.

Wilt Jan Vrancken wat tot mijner gedachte-nisse gheven.'⁴⁷

Wie in het aangezicht van de dood zo wist te schrijven, kan geen werkelijke onsympathiek mens geweest zijn.

Nawoord

Veenendaal karakteriseerde Oldenbarnevelt later nog twee keer. Eerst in 1955, toen de Utrechtse hoogleraren F.C. Gerretson en P.C.A. Geyl in de pers een pennenstrijd voerden over de rechtmatigheid van het proces van Oldenbarnevelt. Dit naar aanleiding van de toespraak 'Eerherstel van Oldenbarnevelt' van de Leidse oud-hoogleraar W.J.M. van Eysinga, voorafgaand aan de onthulling van het standbeeld.⁴⁸ Beiden vroegen Veenendaal om zijn mening. Hij schetste Oldenbarnevelt weer als een hard, hoogmoedig, heerszuchtig en geldzuchtig man aan wie menselijke hoogmoed in zeer hoge mate eigen was. Maar daarom mocht een mens niet door zijn medemensen gevonnist worden.⁴⁹ De tweede gelegenheid was in 1968. In zijn recensie over het werk van Den Tex bekritiseerde Veenendaal diens suggestieve psychologische beschrijving van Oldenbarnevelt. Drift, wraakzucht, neiging tot het nemen van risico's, geremdheid, innerlijke onzekerheid bij uiterlijke vastberadenheid en schraapzucht tot geld en goed zou hij 'wellicht' van zijn vader hebben geërfd. Naar aanleiding van het tegen hem gevoerde proces beschreef Veenendaal Oldenbarnevelt als een man van grote gaven, die naar het hoogste streefde en die niet buiten eigen schuld ten val kwam. Het ging daarbij niet om een juridische schuld, maar om een tragische schuld. Vervolgens omschreef hij hem opnieuw zoals eerder in de voornoemde brief.⁵⁰ Volgens Ben Knapen was Oldenbarnevelt geen voorstander van echte democratie. Als landsadvocaat vergaderde hij voortdurend en was daarbij op zoek naar macht en status. Knapen omschreef hem als een geweldige drammer en scherp-slijper, die grote risico's nam en daarbij bereid was om politieke vijanden te maken. Kortom: een workaholic en een snob.⁵¹

⁴⁵ RGP 121, 485. ⁴⁶ Jan Francken (ca. 1590-1664), knecht van Oldenbarnevelt, later garnizoenscommandant van Amersfoort. ⁴⁷ RGP 121, 486. ⁴⁸ Den Tex, *a.w.*, IV, 232, 402-403. Uitgebreid hierover: Dick Kaajan, 'De veroordeling van Oldenbarnevelt. Moord of recht?', *Jaarboek Die Haghe* 2012. ⁴⁹ NA, Archief van Veenendaal, inv.nr. 118: concept-brief d.d. 5 februari 1955 aan prof. Gerretson. In afschrift ook gestuurd aan prof. Geyl. ⁵⁰ A.J. Veenendaal, 'Een nieuwe Motley.

Den Tex' biografie van Oldenbarnevelt', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* XXII (1968) 103-125; 113-114. Zie in dit verband ook: H.J.Ph.G. Kaajan, 'Een vertekend beeld van Gerrit van Oldenbarnevelt'. *FleHITE. Historisch Jaarboek voor Amersfoort en omstreken*, II (2001) 59-75. ⁵¹ Ben Knapen, *De man en zijn staat. Johan van Oldenbarnevelt 1547-1619* (Amsterdam 2005) 334.